

**باغ و مجموعه کاخ‌های باغ شمال تبریز؛
بهشت گمشده‌ای که قربانی فاشیسم شد**

مستندات

گردآوری و تدوین: مجید جوادی آراز

مجموعه کاخ‌ها و عمارت‌های باغ شمال یا شازدا باغی (به فارسی: باغ شاهزاده) یکی از باغ‌ها و محله‌های تاریخی و معروف شهر تبریز است که در جنوب شرق این شهر واقع شده است. این باغ در دوره حکومت ترکمانان قاراویونلو ایجاد شد و به دستور سلطان یعقوب آق‌قویونلو گسترش یافت. در زمان سلطان یعقوب آق‌قویونلو این باغ «عشرت‌آباد» نام داشته است. در دوران‌های صفوی، افشار، خان‌نشین‌های آذربایجان و قاجار باغ شمال محل اقامت و میهمانی‌های شاهزادگان بوده است.

باغ شمال در دوره صفویان در تبریز بسیار معروف بوده و شاهان صفوی در جشن‌ها و عروسی‌ها از این باغ استفاده می‌کرده‌اند. چنان‌که جشن عروسی «اسماعیل میرزا» پسر «شاه‌طهماسب» در سال 962 در این باغ برگزار شده بوده است (خلاصه التواریخ ص 376)

«عباس میرزا» نایب‌السلطنه ولیعهد «فتحعلی شاه» در سال‌هایی که مقیم تبریز بوده به این باغ توجه زیادی مبذول می‌داشته و عمارات و ابنیه فاخر بسیاری در آن احداث کرده بوده است. در داخل این تالارها و ابنیه، تابلوهای نقاشی رنگ‌روغن زیادی از مناظر جنگ قاجار و روس و مراسم سلام فتحعلی شاه و شاهزادگان و خود عباس میرزا و بانوان زیبا، بر دیوارها نصب شده بود که مقداری از آنها بر اثر بی‌توجهی از میان رفته و مقداری نیز در لشکرکشی‌های روس‌ها به تبریز و سکونت نظامیان در این عمارات ربوده و به تفلیس و روسیه برده شده است.

عباس میرزا و دیگر شاهزادگان قاجار در دوران شاهزادگی خود با احداث ساختمان‌ها و کاخ‌های گوناگون در محوطه باغ شمال بیش‌ترین رونق و آبادانی را به آن بخشیدند؛ به‌گونه‌ای که این باغ پس از عباس میرزا به «شازدا باغی» (باغ شاهزاده) مشهور گشت.

طول باغشمال تبریز یک هزار و پنجاه ذرع (آرشین) تبریز (تقریباً 1550 متر) و عرض آن پانصد و بیست و چهار ذرع (آرشین) تبریز (تقریباً 545 متر) ذکر شده است.

«نادر میرزا» در تاریخ تبریز در «صفت باغ شمال» می‌نویسد:

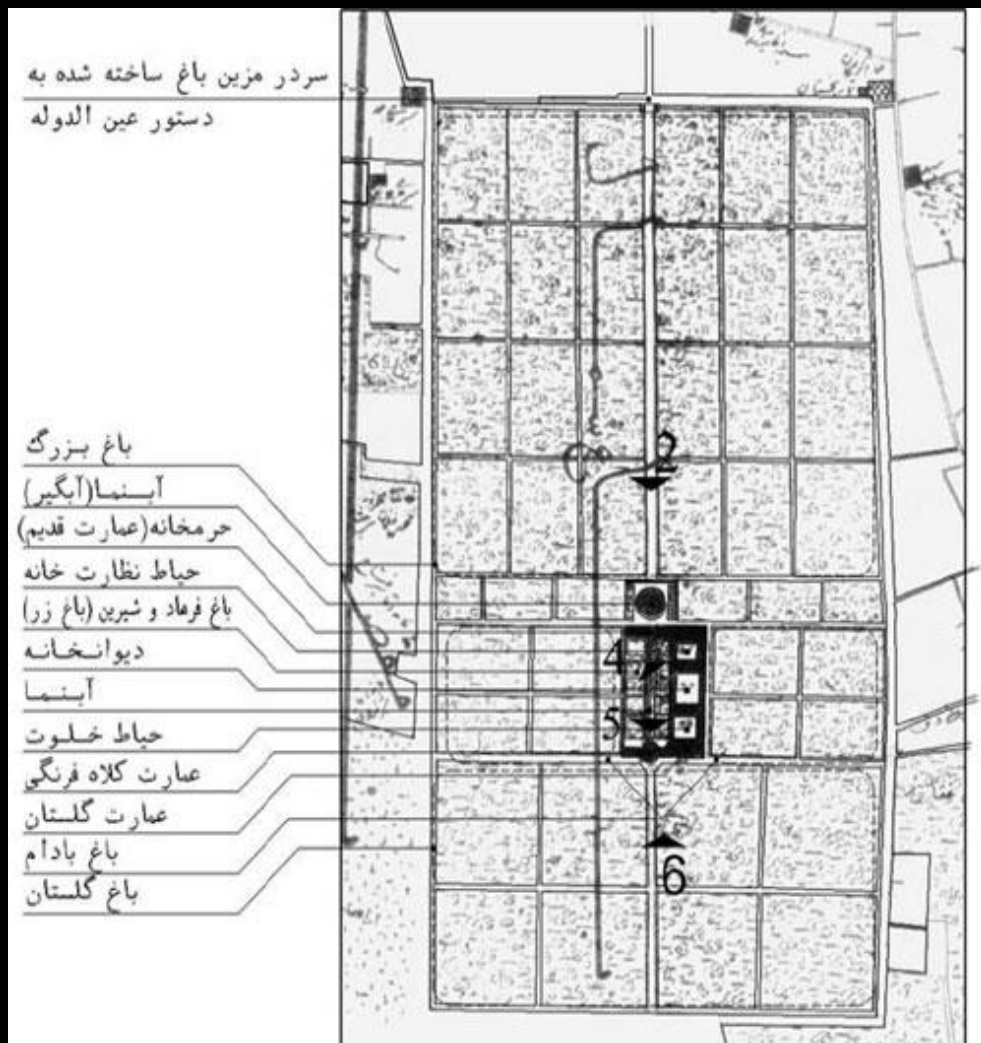
این جای نامدار به جنوب شهر تبریز است. نخست نامی که اینجا دیده‌ام، آن است که «باغ عشرت باد شمال» و «هشت بهشت» تبریز را، (سلطان یعقوب بن حسن) پادشاه بنا نهاد و به عهد پادشاهان صفوی نژاد نیز ذکری از این بستان شده.

آبادانی بزرگ آن از نایب‌السلطنه «عباس میرزا» است و مقدار اراضی آن چهل خروار تخم افکن است و آن چهار قطعه باشد. یک قطعه باغ بزرگ است از دری که رو به شمال باشد، بدان داخل شوند و خیابان از دو سوی کشیده و همه‌جا به آن عمارت از دو طرف درخت سیب و امرود باشد، به نظم و ترتیب. چون به نزدیک عمارت رسد آنجا به سه زینه به سطحی رسد که آگیری بزرگ، در آن باشد، پس عمارتی عالی اینجا بنانهاد که از کرباسی با زینه‌هایی از دو سو بدان عروج کنند. آن جای خضرابی باشد وسیع و بلند که روی آن سوی شمال و شهر گشوده و هفت پنجره بالا رو بدان نهاد، روی دیگر به باغ گلستان و کوه سهند پربرف آن گشوده است و جبین آن دو اطاق باشد که یک روی آن به باغ و شهر است و روی دیگر به مشرق و مغرب. در باغ روبرو مشهور به (باغ فرهاد و شیرین) و آن کوشک بزرگ مزین به صور سلاطین با اقتدار بود. چون از کرباس به باغ گلستان روند، آن جای رو به جنوب حجره‌ها باشد و به آجر پوشیده، بعضی با آینه‌بندی مزین اینجا برای زنان ساخته شده و به آخرین حجره‌ها گرمابه باشد...

بدین سال‌های نزدیک ولیعهد دولت به آخر عمارت گلستان که به باغ بادام روند، بنایی بزرگ کرده و حوض‌خانه تابستانی بس عالی و به اطراف آن حجره‌ها و کوشکی بس بلند که تمامی شهر از آن پیداست، بناکرده، چون بناهای چین که نقش‌های آن دیده‌ام و دو سرای دیگر کرده که روز بدان جای بار دهد بس عالی....

این عمارت گلستان را یک روی به باغ بادام است و به آخرین باغ کوشکی بلند است که به یانق نگرد و آنجا گهگاه عرض لشکر بیند. اکنون این باغ آباد و جایی نزه است.

در روزنامه ناصر که سال 1311 ه.ق در تبریز چاپ می‌شد می‌نویسد: ... اول در وسط باغ شمال که مرکب از چند قطعه است، قطعه شمالی آن یک هزار و یکصد و چهل متر طول و پانصد و هفتاد متر عرض دارد.

نقشه باغ شمال و کاخ‌های آن

از ابنیه «مرحوم مغفور» نایب‌السلطنه عباس میرزای مبرور است و ولیعهد نیز تقریباً همین قدرها در طرف جنوبی آن وسعت داده و عمارات جدید و ابنیه عالی و عمارات سرپوشیده و دریاچه‌ها و آبشارها در آنجا احداث فرموده‌اند و خیابان‌ها انداخته، چمن‌های مصنوعی ساخته و باغی است مزین، نهایت آراسته و ترتیبات باغ مزبور به حسن کفایت و اهتمام شاهزاده «عین الدوله» امیر تومان مقرر و مرتب است.

در زمان ولیعهدی «محمدعلی میرزا»، باغ شمال به پادگان سربازان دولتی و سواران دولتی مبدل شد. در سال 1329-30 ه.ق باغ شمال قرارگاه لشکریان

روسیه تزاری بود و افسران روس عمارات آن را اشغال کرده بودند.

این باغ تا آخر دوره قاجار، تقریباً آباد و گردش گاه مردم تبریز بود ولی با ایجاد باغ ملی در جوار ارگ تبریز، کم‌کم از رونق سابق افتاد و در سال 1308 ه.ش در دوره ریاست شهرداری «میرزا محمدعلی‌خان» تربیت، عرصه آن را قطعه‌قطعه کردند و قسمتی را به فروش رسانیدند و قسمت‌هایی نیز به تصرف ارتش و سربازخانه درآمد و در سال‌های نزدیک، ورزشگاه بزرگ تبریز و ایستگاه رادیو تبریز در بخشی از این باغ احداث شد.

همان‌گونه که ذکر شد در سال ۱۳۰۸ خورشیدی باغ شمال به تملک شهرداری درآمد. در آن دوره شهرداری تبریز در تصدی میرزا محمدعلی‌خان تربیت بود. بعد از تملک توسط شهرداری در راستای سیاست نسل‌کشی فرهنگی رضاخان علیه آذربایجان پروسه نابودی باغ شمال آغاز شد.

باغ شمال تا سال 1320 هجری شمسی مشجر بود و عماراتی در وسط باغ شمال باقی بود. بعد از آن با عدم رسیدگی در واقع به حال خود رها شد تا به مرور باغ از بین برود. بعد از سال 1340 که دیگر باغ به زمین بایری تبدیل شده بود در بخش‌هایی از آن ساخت‌وساز شد و ورزشگاه و ساختمان‌های نظامی ساخته شد. بخشی نیز به آموزش و پرورش واگذار شد.

تخریب مجموعه کاخ‌های باغ شمال بخشی از یک پروژه گسترده بود که توسط رژیم پهلوی در آذربایجان و تهران اجرا شد و هدف آن از بین بردن آثار دولت‌های تورک تبار پیش از خود و پاک کردن حافظه تاریخی تورک‌ها بود.

هم‌اکنون در بخش‌هایی از باغ شمال ورزشگاه، بیمارستان و مناطق مسکونی ساخته شده است. بخشی کوچکی نیز به صورت مخروبه باقی مانده و به اصطلاح منتظر بازسازی است.

عمارت کلاه‌فرنگی باغ شمال تبریز

این عمارت یکی از ابنیه مهم دوره قارقویونلوها، آق قویونلوها، صفویه و به خصوص دوره قاجار بود. جغرافی‌نویسان و جهانگردانی که از قرن سوم و چهارم هجری به بعد از تبریز دیدن کرده و مطالبی درباره این شهر نوشته‌اند به وجود بناها، کاخ‌ها و سرای‌های باشکوه و زیبا که غالباً از طرف سلاطین، امراء و وزراء ساخته شده و به نام بانیان خود معروف بوده‌اند، اشاره کرده‌اند. عمارت کلاه‌فرنگی در اواخر دوران قاجار محل اجرای مراسمات رسمی و سلام نظامی بود.

این بنا بعد از تملک توسط شهرداری تبریز متروکه و سپس تخریب شد.

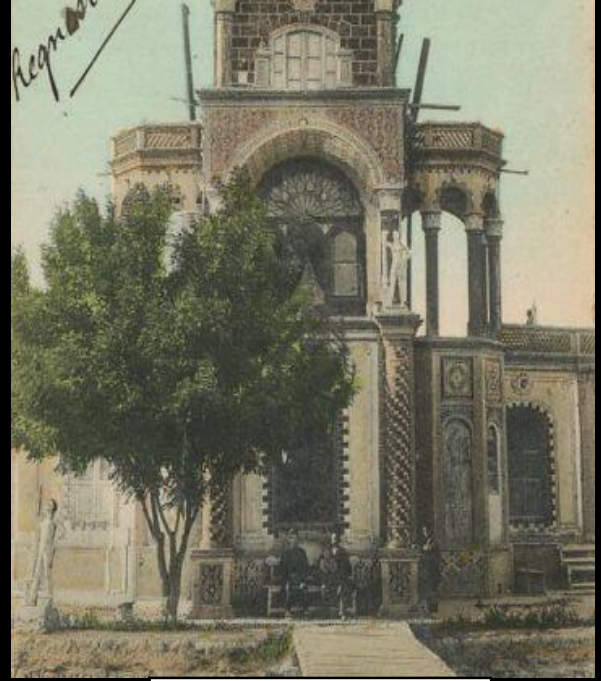
عمارت اعتضادیه

برخی‌ها از عمارت کلاه‌فرنگی به‌عنوان کاخ هشت‌بهشت نیز نام برده‌اند ولی چنانکه از منابع برمی‌آید کاخ هشت‌بهشت در دوره حکومت آق‌قویونلو در باغ صاحب‌آباد در مجاورت میدان صاحب‌الامر یا همان میدان حسن پادشاه ساخته‌شده بوده است نه در باغ شمال. کاخ هشت‌بهشت ظاهراً در اثر زلزله و جنگ‌های متمادی

نابودشده است. در کتاب مطراقچی سیاح عثمانی و برخی سیاحان ونیزی توضیحات مبسوط و نگاره‌های دقیقی از کاخ هشت‌بهشت تبریز وجود دارد که نشان می‌دهد کاخ هشت‌بهشت با عمارت کلاه‌فرنگی دو عمارت در دو محل متفاوت بوده‌اند.

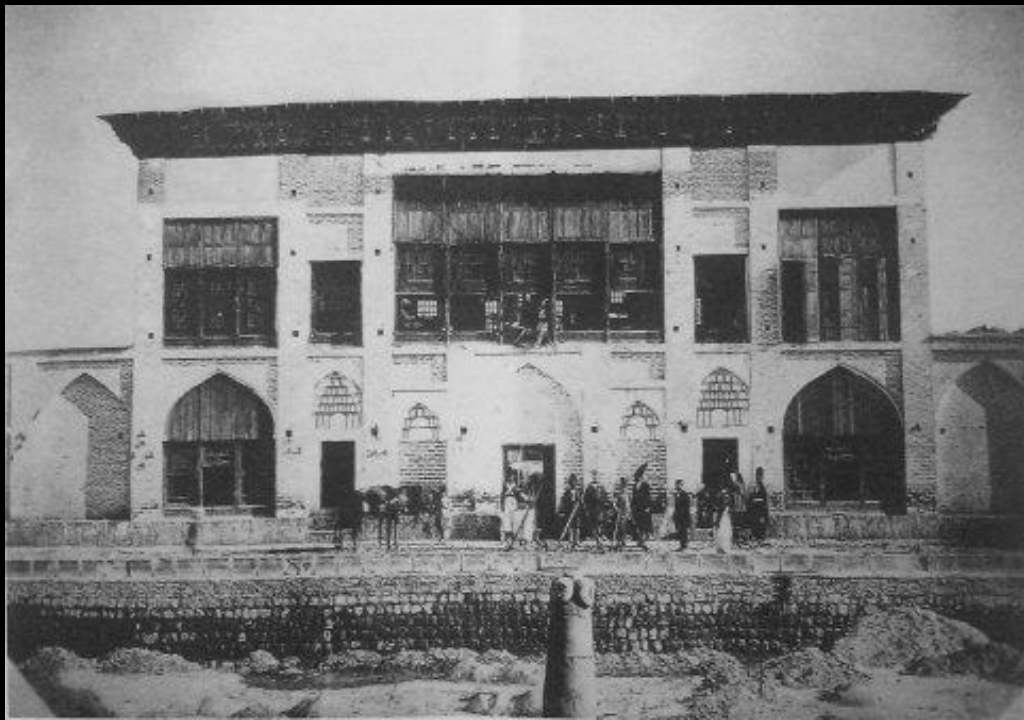
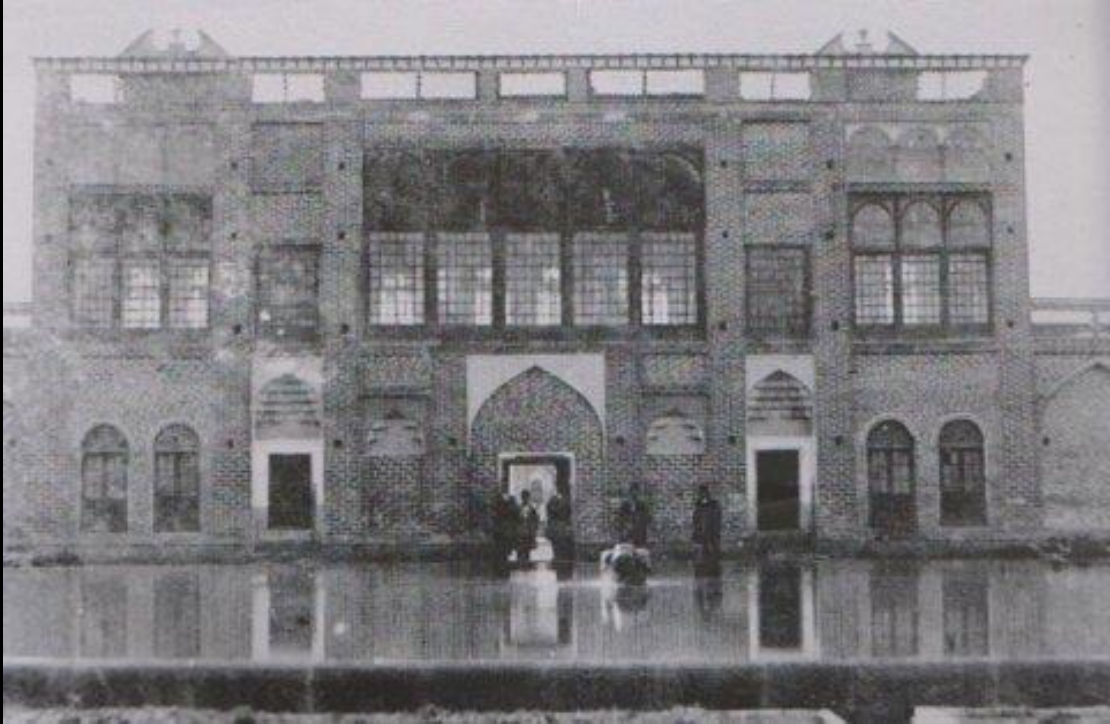

نمای غربی عمارت اعتضادیه

عمارت اعتضادیه در زمان مظفالدین شاه توسط معمار فرانسوی به نام مسیو بورژوا ساخته شد. در زمان انقلاب مشروطه این بنا محل استقرار نیروهای دولتی بوده و بدین دلیل مورد حمله مشروطه طلبان قرار گرفت و مقداری آسیب دید. ولی تا زمان حکومت پهلوی باقی بود. بعد از تملک باغ شمال توسط شهرداری این بنا به جای بازسازی تخریب شد.

عمارت نایب السلطنه

از نام و سبک معماری این بنا مشخص است که به عباس میرزا نایب السلطنه منسوب است و در اوایل حکومت قاجار ساخته شده بوده است.

سردر ورودی باغ شمال تبریز

سردر باغ شمال زویه عمادت اندرون (۱۳۷۷ شمسی)

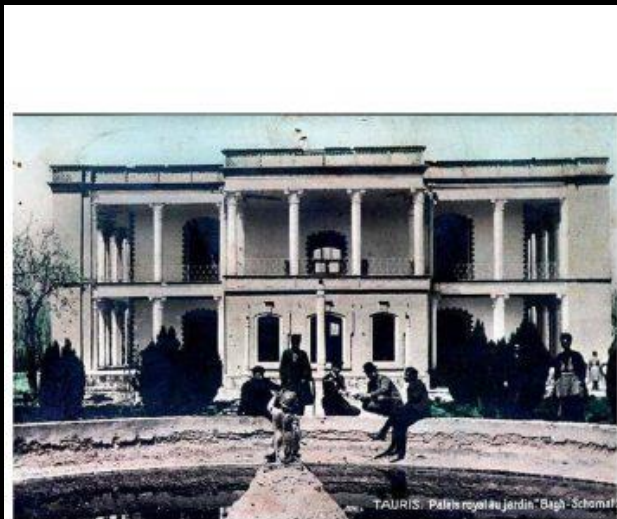
عمارت صاحب دیوان

این عمارت محل اقامت محمدعلی شاه در زمان ولیعهدی در تبریز بوده است.

روایت عمومی

معماری این عمارت را آرشاد قزوینی در زمان قاجاریه بنا کرده است.

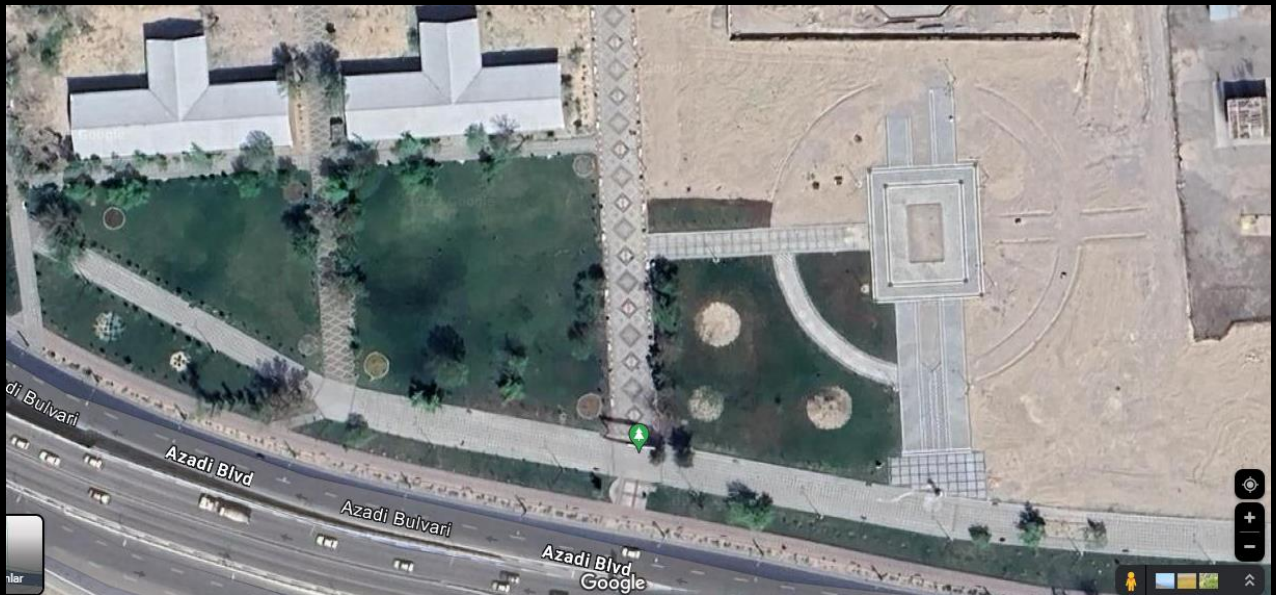

عمارت های دیگر مجموعه باغ شمال

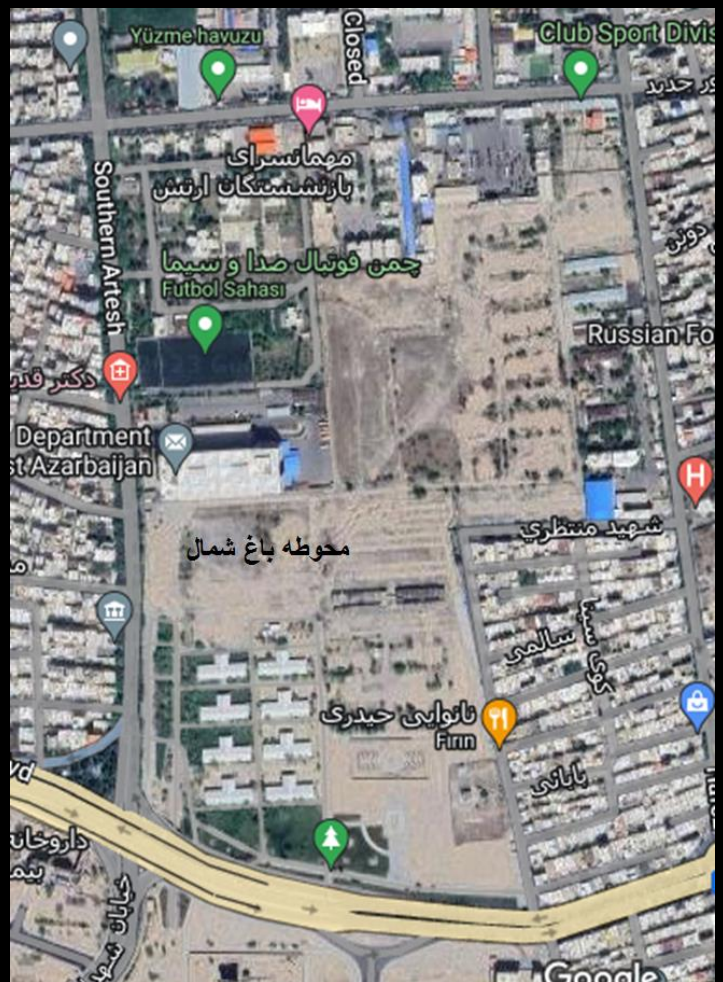
وضعیت فعلی

در حال حاضر بخش کوچکی از محوطه تاریخی باغ شمال (حدود یک پنجم) به صورت زمین بایر و مخروبه باقی مانده است. شهرداری سال هاست طرح بازسازی عمارت کلاه فرنگی و باغ را در دست دارد. در بخش جنوبی در قسمت کوچکی فضای سبز ایجاد شده، سنگ فرش شروع شده و محل زیربنای عمارت کلاه فرنگی مشخص شده است. ولی سال هاست پروژه رها شده و هیچ پیش رفتی وجود ندارد.

باغ و مجموعه کاخ‌های باغ شمال تبریز تنها مجموعه آثار تاریخی نیست که فاشیسم رضاخانی در راستای اجرای سیاست ناسیونالیسم افراطی فارسی‌تاجیکی در ایران و باهدف آن از بین بردن آثار دولت‌های تورک تبار پیش از خود و پاک کردن حافظه تاریخی تورک‌ها تخریب کرد. از مهم‌ترین مجموعه‌های نابودشده دیگر می‌توان مجموعه و میدان آلاچی و کاخ شمس‌العماره تبریز و عمارت چهار برج رضا قلی‌خان و یا ارک افشاری اورمیه را می‌توان نام برد.

همچنین برخی مجموعه‌های مهم تاریخی دچار آسیب‌های کلی شده و پروژه‌های به‌اصطلاح بازسازی آنها هنوز که هنوز است به نتیجه نرسیده است و در اصل پروژه‌های بازسازی تبدیل به پروژه‌های تخریب سیستماتیک شده‌اند که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از مجموعه ارک‌علیشاه تبریز (که بخش بزرگی از آن تخریب و تبدیل به مصلا شد)، مجموعه بی‌نظیر مقبره‌الشعرا، میدان حسن‌پادشاه (آق‌قویونلو) تبریز، مجموعه باغ شمال و مجموعه ربع رشیدی.

برای معلومات بیشتر: [1]

معاون مدیرکل میراث فرهنگی آذربایجان شرقی:

نابودی ۹۰ درصد بافت تاریخی تبریز/ میدان نقش جهان اصفهان را از روی میدان حسن پاشا تبریز ساخته‌اند

قوچی می‌گوید بیش از ۹۰ درصد بافت تاریخی تبریز از بین رفته است و ۱۰ درصد باقیمانده را نیز عده‌ای تخریب می‌کنند.

به گزارش شمس، «علیرضا قوچی» معاون مدیرکل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی آذربایجان شرقی صبح امروز در جلسه شورای شهر تبریز طی گزارشی اظهار داشت: در سال ۹۸ با پیگیری شورا ۴۴ میلیارد تومان جذب اعتبار شده که ۱۲ میلیارد آن در تملک ربع رشیدی و باغ دو کمال بود.

جهت درک بهتر وضعیت مقایسه شود با مجموعه‌های مشابه در شهرهای عمدتاً فارس نشین مانند میدان آلا قاپی (عالی قاپو - نقش جهان) در اصفهان، چهل‌ستون و باغ هشت‌بهشت اصفهان، مجموعه ارک و دیگر ابنیه مربوط کریم‌خان زند در شیراز، باغ شازده کرمان و بسیاری مثال‌های دیگر.

پیش‌تر معاون مدیرکل میراث فرهنگی آذربایجان شرقی گفته

بود 90 درصد بافت تاریخی تبریز نابود شده است؛ که البته این تخریب بافت تاریخی مختص تبریز نیست و در دیگر شهرهای آذربایجان از جمله اورمیه، زنجان، اردبیل، مراغه، خوی، ... نیز وضعیت مشابهی وجود دارد. این در حالی است که در شهرهایی مانند اصفهان، شیراز، یزد، کرمان و کاشان نزدیک به 100 درصد بافت تاریخی حفظ شده است. صرف همین مسئله عمق فاجعه تخریب سیستماتیک آثار تاریخی در آذربایجان را نشان می‌دهد که متأسفانه هنوز نیز ادامه دارد.

[1]

<https://ovqat.com/manset/39338-tbrizd-yox-ediln-tarixi-yaddamz-fotolar.html>

<https://youtu.be/Uvcu7V5pLj8?si=KtZk19JICKszw0iD>

<https://youtu.be/0JPmCYqHUdc>

<https://youtu.be/KFT9--B5x10?si=JGEugg0oK2uiGQjA>

<https://youtu.be/6fwtcFclQyY?si=nL0mfG7PJRvQAWIV>